

3. Borisova I. N. Nepryamaya kommunikaciya v rechevoj sistematike [Indirect communication in speech systematics] / I. N. Borisova // Pryamaya i nepryamaya kommunikaciya : sb. nauch. st. – Saratov : Izd-vo GosUNS «Kolledzh», 2003. – S. 60–71.
4. Dejk T. A. van Yazyk. Poznanie. Kommunikaciya [Language. Cognition. Communication] / T. A. van Dejk ; per. s angl. ; sost. V. V. Petrova ; pod red. V. I. Gerasimova. – M. : LENAND, 2015. – 312 s.
5. Issers O. S. Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj rechi [Communicative strategies and tactics of Russian speech] / O. S. Issers. – M. : URSS / URSS ; LKI, 2008. – 288 s.
6. Kasenkova T. N. Rechevye strategii kak modulyacii perspektivy yazykovogo otobrazheniya mira [Speech strategies as a modulation of the perspective of the language display of the world] : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.19 / Tat'yana Nikolaevna Kasenkova. – Krasnodar, 2000. – 27 s.
7. Klyuev E. V. Rehevaya kommunikaciya. Uspeshnost' rehevogo obshheniya [Speech communication. The success of verbal communication] / E. V. Klyuev. – M. : RIPOL KLASSIK, 2002. – 320 s.
8. Mixal'skaya A. K. Osnovy ritoriki: mysl' i slovo [The Basics of Rhetoric: Thought and Word] / A. K. Mixal'skaya. – M. : DROFA, 2002. – 496 s.
9. Nikolaeva T. M. O principe «nekooperacii» i/ili o kategoriyaх sociolingvisticheskogo vozdejstviya [On the principle of “non-co-operation” and / or on the categories of sociolinguistic influence] / T. M. Nikolaeva // Logicheskij analiz yazyka. Protivorechivost' i anomal'nost' teksta. – M. : Nauka, 1990. – S. 225–235.
10. Paducheva E. V. Tema yazykovoj kommunikacii v skazkax L'yuisa Ke'rolla [The theme of language communication in the tales of Lewis Carroll] / E. V. Paducheva // Semiotika i informatika. – M. : VINITI, 1982. – Vyp. 18. – S. 76–119.
11. Suxix S. A. Pragmaticheskoe modelirovanie kommunikativnogo processa [Pragmatic modeling of the communicative process] / S. A. Suxix, V. V. Zelenskaya. – Krasnodar : KGU, 1998. – 160 s.
12. Yjm X. Ya. Pragmatika rehevogo obshheniya [Pragmatics of speech communication] / X. Ya. Yjm // Intellektual'nye processy i ix modelirovanie. – M. : Nauka, 1987. – S. 196–207.
13. Blakar R. M. Language as a Means of Social Power: Theoretical-Empirical Explorations of Language and Language Use as Embedded in Social Matrix / R. M. Blakar // Pragmalinguistics. – The Hague–Paris : Mouton, 1979. – P. 131–169.
14. Ervin-Tripp S. Is Sybil there? The structure of some American English directives / S. Ervin-Tripp // Language in Society. – 1976. – № 5. – P. 25–66.

D. Bihunov. SPEECH BEHAVIOUR OF AN INDIVIDUAL: COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS.

In the article an attempt to describe and analyze the main communicative strategies and tactics of the speech behaviour of an individual as indispensable components of conscious achieving of the goal in the communication process was performed. Moreover, the background of speech strategy and the notion of communicative intent are investigated.

Key words: *speech behaviour, speech act, communicative strategies, communicative tactics, communicant, goal-setting.*

УДК 159.923

Н. П. ГАВРИЛЮК

ВПЛИВ ТИПІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДИТИНИ

Стаття присвячена вивченню взаємозв'язку типів сімейного виховання та психоемоційного стану дитини. Теоретичний аналіз проблеми вміщує розгляд особливостей стилів батьківського функціонування та специфіку емоційних порушень в дитячому віці під

впливом неправильного виховання. Емпірична експлікація проблеми розкрита через вивчення впливу типів сімейного виховання на прояви дитячої тривожності. На основі розробленої емпіричної програми вивчення проблеми з'ясовано типологічні особливості сімейного виховання у розрізі диференціації дітей за рівнем прояву у них тривожності. Запропоновано методичні рекомендації батькам та вихователям щодо роботи з тривожними дітьми.

Ключові слова: сімейне виховання, сімейно-рольові установки, емоційний розвиток дитини, психоемоційний стан дитини, дитяча тривожність, дошкільник.

Стаття посвячена изучению взаимосвязи типов семейного воспитания и психоэмоционального состояния ребенка. Теоретический анализ проблемы содержит рассмотрение особенностей стилей родительского функционирования и специфику эмоциональных нарушений в детском возрасте под влиянием неправильного воспитания. Эмпирическая экспликация проблемы раскрыта через изучение влияния типов семейного воспитания на проявление детской тревожности. На основе разработанной эмпирической программы изучения проблемы выяснено типологические особенности семейного воспитания в разрезе дифференциации детей по уровню проявления у них тревожности. Предложены методические рекомендации родителям и воспитателям по работе с тревожными детьми.

Ключевые слова: семейное воспитание, семейно-ролевые установки, эмоциональное развитие ребенка, психоэмоциональное состояние ребенка, детская тревожность, дошкольник.

Постановка проблеми. Сім'я є найпершим оточенням дитини, а також тим постійним колом близьких людей, з якими людина перебуває протягом усього життя. Тому увесь досвід, який засвоюється дитиною у сім'ї з перших днів життя, є надзвичайно важливою основою її подальшого існування. Сім'я може здійснювати як конструктивний, так і деструктивний вплив на психіку дитини, в залежності від того, які впливи в бік дитини здійснюють мати, батько, брати, сестри, дідусі, бабусі та інші родичі. Взаємини в батьківській сім'ї, ставлення до дитини з боку батьків можуть формувати ефективну потребово-мотиваційну систему дитини, позитивний погляд на світ і саму себе, і ті ж самі фактори, але з іншим психологічним змістом, можуть призводити до деструктивного розвитку потреб і мотивів, низької самоповаги, недовіри до оточуючих.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що вчені виокремлюють декілька історичних етапів, впродовж яких докорінно змінювався тип батьківського ставлення до дітей (Я. Гошовський, Х. Джайнот, Р. Кайл, І. Кон, Р. Крайг, М. Мушкевич, Л. Обухова та ін.). Зокрема, інфантицидний, залишаючий, амбівалентний, нав'язливий, соціалізуючий, допомагаючий типи батьківського ставлення. Проте, сучасні науковці вивчають типи батьківського ставлення, сім'ї з різним виховним потенціалом, вплив типів сімейного виховання на формування зростаючої особистості, на психоемоційний стан дитини, а також надають рекомендації батькам щодо виховання дитини. Цікаві доробки знаходимо у відомих працях А. Варги, Р. Грановської, В. Дружиніна, О. Захарова, І. Кона, В. Мухіної, І. Нікольської, М. Савчина тощо.

В основну запропонованого дослідження покладено фундаментальні положення психологічної науки про розвиток та формування особистості (Л. Виготський, С. Коробко, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Мухіна, Х. Джайнотт, В. Москаленко та ін.); дослідження феномену тривожності в межах дошкільного періоду розвитку (Я. Гошовський, Б. Кочубей, О. Новікова, О. Захаров, В. Кисловська, А. Прихожан та ін.); дослідження стилів батьківського функціонування (Д. Баумрінд, М. Бикова, О. Бодальов, В. Дружинін, Є. Смірнова, В. Столін та ін.); та положення щодо емоційних порушень в дитячому віці під впливом неправильного виховання (В. Гарбузов, О. Захаров, Д. Ісаєв, М. Мушкевич, Е. Ейдемільер та ін.).

У результаті проведеного теоретичного аналізу проблеми в психолого-педагогічній та медичній літературі, з'ясовано, що розвиток динамічної сторони емоцій і почуттів

дошкільника зумовлений формуванням уміння контролювати і регулювати свої емоційні прояви. Відносини дитини з суспільством опосередковуються завдяки соціальним емоціям – формуванням у неї соціальних еталонів, прийнятих в даному суспільстві, де важлива роль відводиться інституту сім'ї. Сімейні відносини є одними з найяскравіших, і можуть викликати у дитини як позитивні переживання, так й неприємні емоції, що породжують невпевненість у своїх силах і тривожність. Зазначено, що стиль батьківсько-дитячих стосунків є важливим компонентом результативності виховної діяльності батьків. Залежно від його змісту (авторитетний, авторитарний, ліберальний, індиферентний), вибудовується й система взаємодії з дитиною. Психологічні проблеми батьків також справляють вплив на типи батьківського ставлення. Загалом помилково вибраний батьками стиль взаємодії з дитиною, порушення комунікації в сім'ї можуть стати перешкодою в реалізації її базових потреб в безпеці, ухваленні, автономії тощо.

Формулювання цілей статті. Стаття має на меті проведення теоретичного і емпіричного обґрунтування особливостей впливу сімейно-рольових установок у прояві дитячої тривожності та презентація методичних рекомендацій батькам та вихователям щодо роботи з тривожними дітьми.

Вклад основного матеріалу дослідження. З метою вивчення психологічних особливостей впливу сімейно-рольових установок як складених стилів батьківсько-дитячих стосунків на прояв тривожності дитини, було розроблено й реалізовано програму емпіричного вивчення впливу сімейно-рольових установок на прояв тривожності в дошкільному віці. Дослідження зорганізовано в один психодіагностичний зріз, у якому були залучені діти, батьки та вихователі. Емпіричне дослідження проводилося на базі старших груп дитячого садка № 41 м. Луцька. У дослідженні взяли участь 43 дитини 5-6 річного віку та їх батьки, а також 12 вихователів.

У процесі дослідження використовувалися такі методи: теоретичні (аналіз та узагальнення психолого-педагогічної та медичної літератури, в якій висвітлено важливі аспекти досліджуваної проблеми); емпіричні (бесіда; спостереження; анкета по виявленню тривожної дитини; «Тест тривожності» (Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен); опитувальник PARI «Вимірювання батьківських установок та реакцій»; тест-опитувальник «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Століна); методи статистичної обробки емпіричних даних (визначення середніх значень, асиметрії, ексцесу та їх стандартних відхилень, множинний регресійний аналіз). Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 13.0.

У результаті опрацювання даних методик з визначення тривожності, усіх досліджуваних дошкільнят було поділено на три групи: група 1 – дошкільники з високим рівнем тривожності (n=15); група 2 – дошкільники із середнім рівнем тривожності (n=14); та група 3 – дошкільники із низьким рівнем тривожності (n=14). Тому подальший аналіз проводився відповідно до зазначеної диференціації досліджуваних дітей.

У результаті використання методу множинного регресійного аналізу щодо масиву діагностичних даних групи дошкільнят з високим рівнем прояву тривожності було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює 86 % дисперсії залежної змінної («тривожність») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,931), що дозволяє перейти до її змістової інтерпретації. У групі дошкільників з високим рівнем прояву тривожності, регресійним аналізом було виключено понад 60 % діагностичних критеріїв. Окрім того, дані регресійного аналізу діагностичного критерію «Товариські відносини між батьками і дітьми» є статистично незначущими та характеризуються найменшим вкладом його β -коефіцієнту у загальну модель регресії (табл. 1).

Основними детермінантами серед сімейно-рольових установок у дошкільнят з високим рівнем прояву тривожності (як залежної змінної), стали такі діагностичні критерії: строгість батьків ($\beta=0.740$); авторитарна гіперсоціалізація ($\beta= 0.475$); придушення волі ($\beta=0.353$); подружні конфлікти ($\beta=0.324$); обмеження матері роллю господині в будинку ($\beta=0.321$).

Таблиця 1.

**Коефіцієнти множинного регресійного аналізу
для вибірки дошкільнят з високим рівнем прояву тривожності**

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знач.
	B	Стд. помилка	Бета (β)		
(Константа)	31,410	3,161		9,937	.000***
Обмеження матері роллю господині будинку	-.409	.130	-.321	-3,145	.004**
Жертовність батьків	-.157	.064	-.212	-2,436	.021*
Мучеництво батьків	-.211	.070	-.272	-3,001	.005**
Необхідність сторонньої допомоги у вихованні	.273	.091	.253	2,990	.005**
Ставлення до невдач дитини	-.290	.084	-.290	-3,436	.002**
Авторитарна гіперсоціалізація	.437	.073	.475	6,023	.000***
Строгість батьків	.669	.082	.740	8,157	.000***
Симбіоз	-.220	.095	-.192	-2,300	.028*
Придушення волі дитини	.354	.088	.353	4,016	.000***
Домінування матері	.457	.219	.195	2,087	.045*
Оберігання дитини від труднощів агресивність	-.497	.171	-.249	-2,909	.007**
Страх заподіяти дитині шкоди	-.581	.237	-.237	-2,453	.020*
Надмірне втручання в світ дитини	-.830	.265	-.252	-3,132	.004**
Товариські відносини між батьками і дітьми	-.564	.300	-.150	-1,879	.070
Подружні конфлікти	.442	.152	.324	2,899	.007**
Кооперація	-.414	.167	-.272	-2,472	.019*

Примітка: а – залежна змінна «тривожність»; рівень достовірності: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0, 01$; *** $p \leq 0,001$.

Таким чином, специфіка переживання високого рівня тривоги дошкільнятами зумовлена такими сімейно-рольовими установками як строгість, авторитарність, надмірний контроль через придушення волі і інтересів дитини; також у сім'ях, де виховуються діти, реальним фактом виступають подружні конфлікти, що накладають відбиток на емоційний стан дитини, часто роблячи їх невпевненими і зляканими, а також значний вплив надає факт того, що матері дітей з високою тривожністю часто є домогосподарками, що часто супроводжується надмірною опікою над дитиною, яка позбавляє її самостійності і відповідальності.

У результаті використання методу множинного регресійного аналізу щодо масиву діагностичних даних групи дошкільнят із середнім рівнем прояву тривожності, було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює майже 70 % дисперсії залежної змінної («тривожність») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,828). Як видно з отриманих результатів, у групі дошкільників з середнім рівнем тривожності, регресійним аналізом було виключено 57 % діагностичних критеріїв. Окрім того, результати регресійного аналізу діагностичних критеріїв «Жертовність батьків», «Домінування матері» є статистично незначущими (табл. 2).

Таблиця 2.

**Коефіцієнти множинного регресійного аналізу (а)
для вибірки дошкільнят з середнім рівнем прояву тривожності**

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знач.
	B	Стд. помилка	Бета (β)		
(Константа)	-2,884	3,348		-,861	,397
Надмірне втручання в світ дитини	,311	,064	,760	4,881	,000***
Схвалення-відторгнення	,143	,039	,575	3,679	,001***
Мучеництво батьків	-,585	,144	-,695	-4,049	,000***
Жертовність батьків	,298	,155	,287	1,917	,066
Надавторитет батьків	-,253	,059	-,699	-4,257	,000***
Заохочення активності дитини	-,304	,091	-,492	-3,358	,002**
Домінування матері	,094	,050	,239	1,869	,073
Неуважність чоловіка до дружини	,253	,068	,770	3,703	,001***
Необхідність сторонньої допомоги у вихованні	,532	,195	,503	2,731	,011*
Кооперація	,224	,101	,297	2,224	,035*
Симбіоз	,286	,135	,353	2,118	,044*
Надання дитині можливості висловитися	-,698	,218	-,519	-3,195	,004**
Дратівливість батьків	,495	,152	,420	3,261	,003**
Оберігання дитини	,131	,063	,275	2,067	,049*
Уникнення спілкування з дитиною	,394	,107	,600	3,695	,001***
Прискорення розвитку дитини	,340	,094	,589	3,630	,001***
Придушення агресивності	-,192	,090	-,301	-2,144	,042*

Примітка: а – залежна змінна «тривожність»; рівень достовірності: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Основними детермінантами серед сімейно-рольових установок у дошкільнят з середнім рівнем прояву тривожності, стали такі діагностичні критерії: неуважність чоловіка до дружини ($\beta=0.770$); надмірне втручання в світ людини ($\beta=0.760$); надавторитет батьків ($\beta=-0.699$); мучеництво батьків ($\beta=0.695$); уникнення спілкування з дитиною ($\beta=0.600$); прискорення розвитку дитини ($\beta=0.589$); схвалення-відторгнення ($\beta=0.575$); надання дитині можливості висловитися ($\beta=-0.519$); необхідність сторонньої допомоги у вихованні дитини ($\beta=0.503$); заохочення активності дитини ($\beta=0.492$).

Таким чином, специфіка переживання середнього рівня тривожності дошкільнятами найвиразніше зумовлена такими сімейно-рольовими установками як неуважність батька до дружини, надмірне втручання в світ дитини, «мучеництво» батьків та уникнення спілкування з дитиною; при одночасному домінуванні й показників прискорення розвитку дитини, схвалення-відторгнення дитини, а у деяких випадках й потребування сторонньої допомоги у

вихованні дитини. Тобто виходячи із загального переліку сімейно-рольових установок в сім'ях цих дітей спостерігаємо найбільшу кількість критеріїв сімейно-рольових установок, що ймовірно й визначається проміжною позицією від високого до низького рівня тривожності. Після застосування методу множинного регресійного аналізу щодо масиву діагностичних даних групи дошкільнят із низьким рівнем прояву тривожності, було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює майже 81% дисперсії залежної змінної («тривожність») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,900).

У субвибірці дошкільнят із низьким рівнем тривожності, регресійним аналізом було виключено понад 70% діагностичних критеріїв. Ці характеристики можуть певним чином впливати на особливості впливу сімейно-рольових установок на тривожність цих дошкільнят, проте вони не її основоположними детермінантами. Результати регресійного аналізу діагностичних критеріїв «Залежність дитини від матері» і «Придушення сексуальності дитини» є статистично незначущими та характеризуються найменшими вкладками їх β -коефіцієнтів у загальну модель регресії (табл. 3).

Таблиця 3.

**Коефіцієнти множинного регресійного аналізу (а)
для вибірки дошкільнят із низьким рівнем прояву тривожності**

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знач.
	B	Стд. помилка	Бета (β)		
(Константа)	-2,063	3,781		-.546	.588
Домінування матері	.221	.090	-.224	-2,455	.019*
Товариські відносини між батьками і дітьми	.361	.087	.454	4,139	.000****
Ставлення до невдач	.359	.130	.351	2,769	.008**
Кооперація	.515	.157	.268	3,284	.002**
Оберігання дитини від труднощів	.154	.075	.163	2,044	.048*
Страх заподіяти дитині шкоди	-.752	.221	-.254	-3,409	.001***
Дратівливість батьків	-.593	.181	-.281	-3,276	.002**
Придушення агресивності дитини	-.350	.155	-.192	-2,257	.030*
Рівність батьків і дитини	.484	.174	.213	2,777	.008**
Залежність дитини від матері	-.181	.097	-.147	-1,859	.070
Придушення сексуальності дитини	.213	.115	.140	1,846	.072

Примітка: а – залежна змінна «тривожність»; рівень достовірності: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Основними детермінантами серед сімейно-рольових установок у дошкільнят з низьким рівнем прояву тривожності (як залежної змінної), стали такі діагностичні критерії: товариські відносини між батьками і дітьми ($\beta=0.454$); ставлення до невдач дитини ($\beta=0.351$); дратівливість батьків ($\beta=-0.281$); кооперація ($\beta=0.268$); страх заподіяти дитині шкоди ($\beta=-0.254$); домінування матері ($\beta=-0.224$); рівність батьків і дитини ($\beta=0.213$). Таким чином,

специфіка переживання низького рівня тривожності дошкільнятами найвиразніше зумовлена такими сімейно-рольовими установками як товариськість між батьками і дитиною, позитивне ставлення до невдач дитини, кооперативна установка у вирішенні суперечливих питань та рівність між дорослими і дитиною.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження нами емпірично перевірено вплив сімейно-рольових установок на прояв тривожності дошкільнят: *високий рівень тривожності* зумовлений сімейно-рольовими установками, які демонструють зверхність, авторитарність і суворість щодо виховання дитини; *середній рівень тривожності* визначений амбівалентними за психологічним змістом установками сімейно-рольових установок, де переважаючу позицію займають установки маніпулювання свідомістю і поведінкою дитини; а низький рівень тривожності зумовлений сімейно-рольовими установками товарищескості, дипломатичності і взаєморозуміння. Отримані емпіричні результати дослідження показали, що проблемними групами, які потребують супроводу щодо психокорекції тривожності дітей дошкільного віку, є групи із середнім та високим рівнем прояву тривожності. З огляду на психологічний зміст отриманих результатів, нами запропоновано таку схему систематизації впливу батьківських сімейно-рольових установок на розвиток тривожності та необхідні психологічні засоби впливу щодо поведінки батьків у сім'ї та наслідки його впливу на поведінці дитини. Тривожність як один зі стрижневих параметрів індивідуальних розбіжностей є невід'ємним фактором розвитку особистості, що визначає характер її адаптаційної активності. Фіксуєчись в структурі особистісних властивостей наприкінці дошкільного віку, тривожність стабілізується на індивідуальному рівні інтенсивності.

З метою профілактики та корекції тривожності у дітей необхідним є комплекс заходів, спрямований на: усебічне вивчення особистості дитини; діагностику соціального середовища; допомогу дитині в подоланні стресогенних ситуацій; розвиток комунікативних функцій; підвищення соціального статусу дитини в колективі; створення в дитячому колективі ситуації прийняття, доброзичливості. Дітей з високою тривожністю потрібно постійно підбадьорювати, заохочувати, висловлювати впевненість в їхньому успіху, можливостях. Щоб подолати скутість, треба допомагати дитині розслаблятися, знімати напруження за допомогою рухливих ігор, музики, спортивних вправ. Допоможе інсценізація етюдів на виявлення сміливості, рішучості, що вимагає від дитини психоемоційного ототожнення себе з персонажем. Ігри, які виражають тривожність, неспокій учасників, допомагають емоційно відкинути пригніченість і страх, оцінити їх як характеристики ігрових персонажів, а не дитини, і на основі психологічного розототожнення з носієм гнітючих переживань позбутися своїх страхів.

Психокорекційна робота з подолання тривожності повинна супроводжуватися просвітою батьків і педагогів з таких питань: причини формування тривожності в дітей, вплив тривожності на загальний розвиток та навчання дитини. У даному дослідженні виявлено, що високий і середній рівень тривожності зумовлений негативними сімейно-рольовими установками в сім'ї, корекцію яких фактично не можливо провести, але психолог повинен бути орієнтований на постійне звернення уваги на прояви тривожності дітей.

З цього приводу пропонуємо серію узагальнених методичних рекомендацій вихователям та батькам щодо взаємодії з дітьми:

1. Дотримуйтеся позитивної моделі виховання: емоційне тепле ставлення батьків і педагогів, постійна щира увага до потреб та інтересів дитини, не ігноруйте почуттів дитини, якомога менше зауважень.

2. Враховуючи підвищену чутливість до зовнішнього оцінювання тривожних дітей: не акцентуйте уваги на невдачах; давайте право на помилку; опитування тривожних дітей варто робити всередині уроку; не порівнюйте дитину з оточенням, лише із самою собою, з власним результатом; оцінюйте тільки дію, вчинок, а не всю особистість; не соромте прилюдно, не принижуйте гідності, не вимагайте прилюдного каяття.

3. Сприяйте підвищенню самооцінки дитини: частіше хваліть, але не за здібності, а за зусилля, старання; частіше звертайтеся на ім'я; не ставте завищених вимог; заведіть у групі «Банк успіху», озвучуйте здобутки, досягнення дітей; сприяйте підвищенню соціального

статусу дитини серед однолітків; створюйте педагогічні ситуації гарантованого успіху; допомагайте виявляти себе, самостверджуватися в різних аспектах шкільного життя.

4. Уникайте виникнення зайвих, необов'язкових психотравматичних ситуацій (не примушуйте виступати на сцені, конкурсах).

5. Не експлуатуйте надмірну відповідальність тривожних дітей, не давайте доручень, пов'язаних із підвищеною відповідальністю (особливо – за інших дітей).

7. Залучайте тривожних дітей до корекційних занять з психологом (відпрацювання конструктивних засобів поведінки у складних ситуаціях, засвоєння прийомів подолання хвилювання, тривоги; зміцнення впевненості у собі, розвиток самооцінки і мотивації).

Розроблено методичні рекомендації для психологів та вихователів дитячих садків щодо роботи з тривожними дітьми, а саме: зазначено типи позиції батьків щодо дітей з різним рівнем тривожності (прийняття і любов; зайва вимогливість, надмірна опіка; явне нехтування); характерні словесні вирази, систематизовані під час роботи з батьками (як-от «Дитина – центр моїх інтересів» чи «Не хочу дитину такою, якою вона є» чи «Все зроблю для дитини, присвячу йому себе» тощо); спосіб поведінки з дитиною (ніжність, заняття з дитиною; критика, відсутність похвал, прискіпливість; надмірні поблажки або обмеження свободи; неухважність, жорстокість, уникнення контактів); та психологічні ознаки впливу сімейно-рольових установок на розвиток дитини (почуття безпеки, нормальний розвиток особистості; фрустрація, невпевненість, інфантилізм, особливо в соціальних відносинах, нездатність до самостійності; агресивність, злочинність і емоційна недорозвиненість особистості).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективи подальшого вивчення проблеми вбачаємо у розробці й впровадженні збалансованих досліджень когнітивних, мотиваційних і поведінкових характеристик дітей в залежності від впливу на них сімейно-рольових установок; а також у практичній реалізації психокорекційних вправ і занять з дітьми і батьками.

Список використаних джерел

1. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособ. / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
2. Астапов В. М. Тревожность у детей / В. М. Астапов. – СПб. : ПЕР СЭ, 2008. – 16 с.
3. Бендлер Р. Семейная терапия / Р. Бендлер, Дж. Гриндер, В. Сатир. – М. : Ин-т общегуманит. исследований, 2000. – 160 с.
4. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия : курс лекций / А. Я. Варга. – СПб. : Речь, 2001. – 300 с.
5. Кайл Р. Детская психология: тайны психики ребенка / Р. Кайл. – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.
6. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб. : Питер, 2006. – 600 с.
7. Максименко С. Д. Генетическая психология / С. Д. Максименко. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2000. – 320 с.
8. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В. С. Мухина. – М. : Изд. центр «Академия», 1998. – 456 с.
9. Основи батьківської компетентності : метод. посіб. / [упоряд. : Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко]. – Київ, 2006. – 137 с.
10. Прихожан А. М. Психология тревожности. Дошкольный и школьный возраст / А. М. Прихожан. – М. : Наука, 2009. – 325 с.
11. Шэффер Д. Дети и подростки. Психология развития / Д. Шэффер. – СПб. : Питер, 2007. – 976 с.
12. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. – СПб. : Речь, 2006. – 422 с.

References

1. Andreeva T. V. *Semeynaya psihologiya : ucheb. posob.* / T. V. Andreeva. – SPb. : Rech, 2004. – 244 s.
2. Astapov V. M. *Trevozhnost u detey* / V. M. Astapov. – SPb. : PER SE, 2008. – 160 s.
3. Bendler R. *Semeynaya terapiya* / R. Bendler, Dzh. Grinder, V. Satir. – M. : In-t obschegumanit. issledovaniy, 2000. – 160 s.
4. Varga A. Ya. *Sistemnaya semeynaya psihoterapiya : kurs lektsiy* / A. Ya. Varga. – SPb. : Rech, 2001. – 300 s.
5. Kayl R. *Detskaya psihologiya: tayni psihiki rebenka* / R. Kayl. – SPb. : Praym – EVROZNAK, 2002. – 416 s.
6. Krayg G. *Psihologiya razvitiya* / G. Krayg, D. Bokum. – SPb. : Piter, 2006. – 600 s.
7. Maksimenko S. D. *Geneticheskaya psihologiya* / S. D. Maksimenko. – M. : Refl-buk ; Kiev : Vakler, 2000. – 320 s.
8. Muhina V. S. *Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo* / V. S. Muhina. – M. : Izd. tsentr «Akademiya», 1998. – 456 s.
9. *Osnovi batkivskoYi kompetentnosti : metod. posib.* / [uporyad. : T. G. Veretenko, I. D. Zvereva, N. Yu. Shevchenko]. – Kiev, 2006. – 137 s.
10. Prihozhan A. M. *Psihologiya trevozhnosti. Doshkolnyiy i shkolnyiy vozrast* / A. M. Prihozhan. – M. : Nauka, 2009. – 325 s.
11. Sheffer D. *Deti i podrostki. Psihologiya razvitiya* / D. Sheffer. – SPb. : Piter, 2007. – 976 s.
12. Eydemiller E. G. *Semeynyiy diagnoz i semeynaya psihoterapiya* / E. G. Eydemiller, I. V. Dobryakov, I. M. Nikolskaya. – SPb. : Rech, 2006. – 422 s.

Havryliuk N. P. THE INFLUENCE OF TYPES OF FAMILY EDUCATION ON PSYCHOEMOTIONAL STATE OF A CHILD.

The article is devoted to the study of the interrelation between types of family education and the psychoemotional state of a child. The theoretical analysis of the problem includes the consideration of peculiarities of the paternal functioning styles and the specifics of emotional disorders in childhood under the influence of miseducation. The empiric explication of the problem is revealed through the research of the influence of family education types on manifestations of child's anxiety. On the basis of the developed empirical program of the problem studies, typological peculiarities of family education in terms of the children differentiation in accordance with their level of anxiety are determined: high level of anxiety is caused by family-role adjustment, which demonstrates supremacy, authoritarianism and harshness in the matter of the child upbringing; the middle level of anxiety according to psychological content is determined by the ambivalent adjustment of family-role attitude, where the predominant position is occupied by the arrangement of consciousness manipulation and child behavior; and the low level of anxiety is caused by family-role attitude of comradeship, diplomacy and mutual understanding. Methodological recommendations for parents and educators concerning the work with disturbing children are offered.

Key words: *family education, family-role adjustment, emotional development of a child, psychoemotional status of a child, child anxiety, preschooler.*

УДК 159.91/92:2-4-05**І. М. ГРИЦЮК, І. М. СИДУРК****ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НЕЙРОТЕОЛОГІЇ:
ОСОБЛИВОСТІ МОЗКУ ТА ПОВЕДІНКИ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЮДИНИ**

Стаття призначена аналізу нейроеволюції людського мозку, що призводить до формування тих чи інших показників пристосованості до сучасного життя. Аналізу особливостей релігійної поведінки та визначенню теоретичних аспектів, що стосуються